

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Ansvar och disciplinering av psykiskt störda gärningsmän

—
En kvalitativ studie om upplevelser av en lagändring i brottsbalken

Socionomprogrammet
C-uppsats Ht 2008
Författare: Mina Hindebo
Handledare: Jörgen Lundälv

Förord

Tack till alla er som har ställt upp på att intervjuas av mig, ni har varit till stor hjälp och det har varit intressant att få ta del av er kunskap och åsikter inom ämnet. Jag vill även rikta ett tack till min handledare, Jörgen Lundälv, för att ha hjälpt mig med konkreta idéer och tips för att komma vidare i uppsatsarbetet när jag kört fast.

Mina Hindebo
Göteborg, december 2008

ABSTRACT

Titel: Ansvar och disciplinering av psykiskt störda gärningsmän - En kvalitativ studie om innebörden av en lagändring i brottsbalken

Författare: Mina Hindebo

Nyckelord: Rättspsykiatri, lagändring, påföljd, ansvar, disciplin

Syftet med uppsatsen är att beskriva och undersöka de motiv som låg bakom den nya lagändringen om allvarligt psykiskt störda brottslingar i brottsbalken 30 kap 6 §. I forskningen undersöks även vilka attityder psykiatriker och socialutredare som jobbar med rättspsykiatrisk undersökning har kring dessa motiv och hur de ser på framtiden. Forskning är kvalitativ och empirin består av förarbeten till lagändringen och intervjuer av tre psykiatriker och tre socialutredare som jobbar inom rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet.

Mina specifika forskningsfrågor lyder: Vilka motiv låg bakom lagändringen i brottsbalken 30 kap 6 §? Hur upplever psykiatriker och socialutredare som arbetar inom rättspsykiatrin lagändringen? I vilken utsträckning finns det likheter och skillnader i attityderna mellan professionerna?

De teoretiska utgångspunkterna är ifrån utilitarismen där ansvar är det centrala begreppet, det andra begreppet som används är disciplin som är hämtat ifrån och Foucaults makt teori. Resultatet och analysen utgår ifrån de teman som kommit fram utifrån förarbetena; flexibilitet, straffvärde, vårdbehov, självförvållande och temat framtiden har även valts att ha med.

Resultatet visar på att självförvållat rus och avsaknaden av ett vårdbehov verkar vara det motiv som talar mest för att det ska bli ett fängelsestraff istället för rättspsykiatrisk vård enligt mina informanter och en viktig del är att alla omständigheter vägs samman och helhetsbedöms. Straffvärdet ska enligt informanterna inte ha någon större betydelse om personen lider av en allvarligt psykisk störning eftersom det är samma person även om det handlar om exempelvis skadegörelse eller mord. Analysen tar upp i huvudsak upp fem punkter: Samhällets krav på straff som har ökat, ett förtydligande i lagtext, hur missbrukande personer ska dömas och vem är det egentligen som ska ha rättspsykiatrisk vård? Slutligen ges det tips på fortsatt forskning inom området, det som tas upp är exempelvis en kvantitativ enkätstudie och när det har gått en längre tid, en utvärdering eller effektstudie.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SIDNUMMER

1. INLEDNING	1
2. PROBLEM OCH SYFTE	2
2.1 Problemområde	2
2.2 Syfte och Frågeställningar	2
2.3 Avgränsningar	2
2.4 Ordförklaringar	2
3. BAKGRUND	3
3.1 Historia	3
3.2 Organisation	3
3.3 Reformens tillkomst	4
3.4 Motiv	4
4. TIDIGARE FORSKNING	7
4.1 Litteratursökning	7
4.2 FILUR	7
4.3 Sammanfattning	8
5. TEORI	9
5.1 Utilitarism	9
5.2 Ansvar	9
5.3 Makt	10
5.4 Disciplin	10
5.5 Sammanfattning	11
6. METOD OCH MATERIAL	12
6.1 Val av metod	12
6.2 Intervjuer	12
6.3 Urval	12
6.4 Validitet, reliabilitet, generaliserbarhet	12
6.5 Etiska hänsynstaganden	13
6.6 Förförståelse	13
6.7 Analys av insamlad data	14
6.8 Om informanterna	14
6.9 Uppsatsens fortsatta disposition	14
7. RESULTAT	15
7.1 Tema 1 - Flexibilitet	15
7.2 Tema 2 – Straffvärdet	16
7.3 Tema 3 – Vårdbehovet	17
7.4 Tema 4 – Självförvållande	17
7.5 Tema 5 – Framtiden	18
7.6 Sammanfattning	19

8. ANALYS	20
8.1 Tema 1 - Flexibilitet	20
8.2 Tema 2 – Straffvärdet	21
8.3 Tema 3 – Vårdbehovet	22
8.4 Tema 4 – Självförvållande	22
8.5 Tema 5 – Framtiden	23
8.6 Konklusioner	24
9. DISKUSSION	25
9.1 Förslag på vidare forskning	26
10. REFERENSER	27
BILAGOR	
Bilaga 1 Informationsbrev	
Bilaga 2 Intervju guide	

FÖRKORTNINGAR

APS	Allvarlig psykisk störning
BrB	Brottsbalken
EU	Europeiska unionen
FILUR	Filosofiska undersökningar av Rättspsykiatri
JUU	Justitieutskottet
Prop	Proposition
RMV	Rättsmedicinalverket
RPU	Rättspsykiatrisk undersökning
SFS	Svensk författnings samling
SOU	Statens offentliga utredningar

1. INLEDNING

Psykiskt sjuka brottslingar - ett återkommande inslag i medias rapportering, det har i många år handlat om vansinnesdåd och grova våldsbrott med ofta slumpmässigt utvalda offer, dessa handlingar visar sig ofta vara utförda av psykiskt störda människor. Vissa döms till fängelse medan andra anses vara kvalificerade till rättspsykiatrisk vård. Det har också visat sig att påföljden rättspsykiatrisk vård har minskat, i takt med att åren går, när det gäller de grova våldsbrotten. Sten Levander, som är professor i rättspsykiatri, menar att exempelvis Anders Eklund som i år bland annat mördade tioåriga Engla Höglund hade fått vård om det hände för tio år sedan, trots att ingen lagändring har gjorts inom den tidsramen (Hedenbro, 2008). Nu har det gjorts en lagändring som gör det möjligt att döma allvarligt psykiskt störda till fängelse inom vissa omständigheter, och frågan är då om ännu färre kommer att dömas till vård? Är det renodlat politiskt beslut eller har lagändringen även stöttats av de professionella som arbetar inom området? Vart är den svenska rättspsykiatriska undersöknings verksamheten på väg? Dessa frågor har intresserat mig och inspirerat till denna uppsats.

Det har gjorts ett antal offentliga utredningar inom området om rättspsykiatri och hur påföljderna ska se ut för allvarligt psykiskt störda, därför anser jag att det är intressant att skriva en uppsats om detta för att se om det finns någon annan dimension i frågan. En annan anledning varför ämnet rättspsykiatri valdes är dess komplexitet och ofta dåliga rykte. Vården sker under tvång, och de som är intagna lider av en allvarlig psykisk störning och har oftast gjort sig skyldiga för brott som kan vara svåra att förstå och acceptera.

Denna uppsats har relevans för socialt arbete genom att den påvisar svårigheter och dilemman som en socialarbetare kan ha i sitt utredningsarbete. Och vad händer med dem som är psykiskt sjuka som utreds och inte anses vara allvarligt psykiskt störda och inte får rättspsykiatrisk vård? Dessa personer kan i många fall också behöva vård och socialt stöd, men vem bär då ansvaret? Rättspsykiatrin är mer än själva rättspsykiatrin skulle jag säga.

Förväntningarna med denna uppsats är att kunna öka kunskapen om rättspsykiatrin och deras utredningsverksamhet genom att beskriva motiven för lagändringen, skildra vad yrkesverksamma inom utredningsverksamheten har för attityder och se på en möjlig framtid för rättspsykiatrin, dock måste sägas att uppsatsen inte kommer att visa hela den "objektiva sanningen" med tanke på metod och teori val. Vad jag vet så finns det inte idag någon undersökning som beskriver socialarbetares attityder kring lagändringen i brottsbalken om val av påföljd.

2. PROBLEM OCH SYFTE

2.1 Problemområde

Som grund för denna uppsats ligger propositionen *påföljder för psykiskt störda lagöverträdare* (prop. 2007/08:97). För att kunna förstå hur en allvarligt psykiskt störd person döms rättsligt är det viktigt att belysa motiven som finns för den gällande rätten. Om det sen är rätt eller fel, bra eller dåligt finns det olika åsikter om, men om motiven är hållbara eller inte och är det integreringsbart i den nuvarande rättspsykiatriska undersökningsverksamheten i Sverige är intressant att veta.

2.2 Syfte och Frågeställningar

Syftet med min uppsats är att beskriva och undersöka de motiv som låg bakom den nya lagändringen om allvarligt psykiskt störda brottslingar i brottsbalken 30 kap 6 §. Jag ämnar även undersöka vilka attityder och upplevelser psykiatriker och socialutredare som jobbar med rättspsykiatrisk undersökning har kring dessa motiv och hur de ser på framtiden.

Mina tre specificerade frågeställningar är:

Vilka motiv låg bakom lagändringen i brottsbalken 30 kap 6 §?

Hur upplever psykiatriker och socialutredare som arbetar inom rättspsykiatri lagändringen?

I vilken utsträckning finns det likheter och skillnader i attityderna mellan professionerna?

2.3 Avgränsningar

Uppsatsen kommer enbart att ta upp rättspsykiatri och lagändringen i brottsbalken 30 kap 6 § om val av påföljd. Det gjordes även en lagändring i brottsbalken 29 kap 3 § och 1 § i lagen (SFS 1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning men har valt att bortse från dessa två. Denna reform är också relativt begränsad och diskussioner om ytterligare förändringar finns, men väljer att inte gå in djupare på det. Forskningen kommer heller inte att inkludera och ta upp perspektiv utifrån de gärningsmän som vårdas inom rättspsykiatri, utan bara från yrkesverksamma aktörer.

2.4 Ordförklaringar

Allvarligt psykiskt störd

Infördes i den svenska lagstiftningen 1992 och kan förkortas APS och det är en svensk juridisk term och utgör i Sverige ett nödvändigt kriterium för såväl psykiatrisk tvångsvård som rättspsykiatrisk vård, detta är relevant att veta, att det inte är en medicinsk term (prop.2007/08:97).

Samhället

Detta är en benämning på en grupp individer som är förenade i ett nätverk med viss varaktighet och kontinuitet över tid (www.ne.se). I min uppsats är samhället Sverige och dess offentliga angelägenheter.

Missbruk

Missbruk är en okontrollerad användning av något. Ett bruk övergår till missbruk genom en överdriven konsumtion eller på grund av beroendeframkallande effekter (www.ne.se). I denna uppsats avses missbruk som missbrukande av alkohol, droger och mediciner.

3. BAKGRUND

I detta bakgrunds kapitel kommer det att presenteras rättspsykiatriens historia och organisation kort. Vidare kommer det även att presenteras hur reformen tillkom och vilka motiv som låg bakom lagändringen.

3.1 Historia

Rättspsykiatri är en medicinsk specialitet i Sverige som tillkom 1946. I dagens Sverige vårdas cirka 1500 personer inom den rättspsykiatriska vården. Den rättspsykiatriska vården har ett dubbelt uppdrag; en skyddsaspekt gentemot samhället, men ett annat huvudsyfte är också att bidra till ökad hälsa, livskvalitet och har även som mål att de intagna ska kunna leva och fungera i samhället igen (Levander m.fl. 2008). *”Syftet med den rättspsykiatriska vården är att behandla den allvarliga psykiska störning som föranlett ett brott och att genom detta reducera benägenheten att återfalla i brott”* (Socialstyrelsen, 2002 sida: 3). Att motivera till frivilliga insatser är också en stor del av arbetet, eftersom många är omotiverade eller saknar sjukdomsinsikt. För att detta skall lyckas krävs insatser från många olika håll och kunskap om de problem och förutsättningar som kännetecknar en stor del av rättspsykiatriens patienter. De allra vanligaste är att de intagna har psykosjukdomarna schizofreni, affektiv sjukdom och vanföreställningssyndrom. Det finns även ofta en missbruksproblematik hos de intagna (SOU 2006:91).

Socialstyrelsen visar i sin studie om rättspsykiatri att brottsligheten under pågående vård var 27,9 procent och 21 procent återföll i brottslighet efter utskrivning. Rättspsykiatri är i behov av förändring och det tar även psykansvarskommittén upp i sitt betänkande (SOU 2002:3).

3.2 Organisation

Omkring 1800 läkarundersökningar genomförs per år på uppdrag av domstolarna för utfärdande av så kallade § 7-intyg (liten sinnesundersökning). Dessa undersökningar utfärdas av en läkare som uttalar sig om de misstänkta personers psykiska tillstånd, läkaren bedömer också om Rättspsykiatrisk undersökning (RPU) också behöver göras för att visa om behov av rättspsykiatrisk vård föreligger och om särskild utskrivningsprövning är lämpligt.

RPU måste göras om domstolen överväger att överlämna den åtalade till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. I genomsnitt undersöks ungefär 600 personer RPU. För personer som är häktade under tiden får undersökningarna uppgå till högst fyra veckor, medan undersökningstiden för dem som är på fri fot får uppgå till högst sex veckor. I undersökningsarbetet ingår förutom läkaren (rättspsykiatern), psykolog, socialutredare samt vårdpersonal för de som är intagna. De vanligaste brotten som har begåtts av de undersökta är misshandel, mord/dråp, olaga hot, sexualbrott och mordbrand (Ingerloo, 2005).

Vad är det då för skillnad från ett fängelse och en enhet för rättspsykiatrisk vård?

I fängelset kan den intagna inte tvångsvårdas för psykisk sjukdom, behandling finns fast det är frivilligt. Men istället finns det en skyldighet att delta i någon sysselsättning som intagen, exempelvis arbete eller utbildning (Informationsenheten, kriminalvården 2007). En annan skillnad är att fängelse straffet ofta är tidsbestämt, även om många släpps ut tidigare så finns det en max gräns, bortsett från livstids fängelse. Inom rättspsykiatri är vården inte tidsbestämd, enligt Socialstyrelsen (2002) var den genomsnittliga vårdtiden 4,6 år.

3.3 Reformens tillkomst

Den 30 september 2005 skrev moderaterna Kristina Axén Olin & Christer G Wennerholm en debatt artikel i svenska dagbladet om att fängelseförbudet för psykiskt sjuka bör avskaffas. *"Lagen om rättspsykiatrisk vård behöver även ändras vad gäller det så kallade fängelseförbudet. I dag får inte en människa dömas till fängelse om denne lider av en tillräckligt allvarlig psykisk sjukdom. Vi vill häva detta förbud (Axén Olin & Wennerholm, 050930).* Med detta menar de att förbudet har lett till en godtycklig uppdelning mellan sjuka som döms till rättspsykiatri och friska som döms till fängelse och därmed bristande psykiatrisk vård. De vill att påföljden, fängelsestraffet, blir en konsekvens av handlingen, inte av huruvida man är frisk eller sjuk. Psykiatrin som erbjuds på fängelserna svarar emellertid inte upp till fångarnas behov. Reformen ska också innebära att under fängelsetiden ska den intagne på ett helt annat sätt få psykiatrisk vård. På så vis får den intagne sitt vårdbehov tillfredsställt likaså samhällets skyddsbehov.

Den 1 juli 2008 beslutade riksdagen att anta en lagändring om allvarligt psykiskt störda i BrB 30 kap 6 §. Lagändringen innebär att fängelseförbudet ersätts med en presumtion av att en annan påföljd ska väljas, alltså blir det möjligt att döma allvarligt psykiskt störda till fängelse, eller någon annan påföljd som anses lämpligast, exempelvis villkorlig dom eller böter. Viktigt att påpeka här är att allvarlig psykisk störning är ett juridiskt begrepp och inte kopplat till särskilda diagnoser, även om det grovt sett är liktydigt med psykostillstånd. Två tidigare utredningar har kommit fram till att behovet av en reform var stor. Utredningarna visade på ett stort förändringsbehov men regeringen menade att endast en begränsad reform är möjlig i nuläget, det krävs mer utredning inom vissa områden. Det dåvarande rättssystemet har kritiserats på grund av att de straffrättsliga principerna har fått stå tillbaka för vård och behandling, och att dessa var oförenliga (prop.2007/08:97).

3.4 Lagtext

Den lagtext som har valts att titta på är följande, BrB 30 kap 6 §. För att ge ett bättre sammanhang kommer den dåvarande lag lydelsen också tas upp .

Dåvarande *"Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör dömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd"* (SFS 1991:1138).

Nuvarande: *"Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten beakta*

- 1. om brottet har ett högt straffvärde,*
- 2. om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård,*
- 3. om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt, samt*
- 4. omständigheterna i övrigt.*

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket 3.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd" (SFS 2008:320).

3.5 Motiv

Efter att propositionen Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare (prop. 2007/08:97) studerats har fyra stycken huvudmotiv kommit fram från regeringen sida angående lagändringen i brottsbalken 30 kap 6 §. Motiven är i huvudsak omständigheter som talar för fängelse istället för rättspsykiatrisk vård. Dessa motiv presenteras här nedan som olika teman.

Flexibilitet

En ökad flexibilitet vad gäller påföljdsbestämmelsen är det centrala motivet i lagändringen. Det dåvarande fängelseförbudet när brott har begåtts av en allvarligt psykisk störd person ändras till en presumtion för att annan påföljd ska väljas. Fängelse får endast dömas ut om det finns synnerliga skäl.

Om det saknas förutsättningar för rättspsykiatrisk vård eller annan särskild vård eller om det annars finns skäl för det, kan en icke frihetsberövande påföljd komma i fråga. En skyddstillsyn med en föreskrift om psykiatrisk vård kan dömas ut om den psykiska störningen vid tidpunkten för domstolens prövning inte längre anses som allvarlig men det finns behov av att den tilltalade får psykiatrisk vård. Villkorlig dom kan exempelvis användas om den tilltalades vårdbehov redan tillgodoses inom psykiatrin. Såväl skyddstillsyn som villkorlig dom kan också väljas om det saknas vårdbehov. Återfall i brott är en omständighet som talar för fängelse. Vad som är återfall bedöms på sedvanligt sätt (prop. 2007/08:97).

Straffvärdet

Om brottet, som har begåtts av en allvarligt psykiskt störd, anses som mycket allvarligt och har ett högt straffvärde skall fängelse beaktas. Ett riktmärke är att straffvärdet ska vara fyra år eller mer. *”En möjlighet att välja fängelse som påföljd när gärningen begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning bör gälla situationer när det straffrättsliga ingripandet annars skulle i betydande mån understiga vad som är motiverat av gärningens allvar. Den nuvarande ordningen kan nämligen leda till otillfredsställande resultat vid allvarlig brottslighet i de fall då vårdbehovet är begränsat”* (prop. 2007/08:97 Sid. 22).

Även ett annat perspektiv av straffvärdet har uppmärksammats, detta gäller dock inte i den paragrafen som valts att studera i denna uppsats men jag väljer ändå att nämna det kort. Om en allvarligt psykiskt störd person får fängelse ska domstolen när de bedömer ett brotts straffvärde vara förmildrande om den tilltalade till följd av störningen har haft starkt nedsatt förmåga att förstå gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt (prop. 2007/08:97).

Vårdbehovet

Omständigheten att den dömde saknar eller har ett begränsat behov av vård talar för fängelse. Detta ska också beaktas med en betydande vikt. Fängelse kan exempelvis komma till tals om det gäller ett mycket allvarligt brott som har begåtts under påverkan av ett hastigt övergående psykostillstånd. Men om vårdbehovet är mer än begränsat bör det vara en omständighet som, oavsett att straffvärdet, talar emot fängelse. Domstolen bör pröva om och vilket vårdbehov som föreligger vid tidpunkten för domstolens prövning. Föreligger fortfarande en allvarlig psykisk störning vid doms tillfället, kan den tilltalade överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Den tilltalades behov av vård kan även tillgodoses genom överlämnande till särskild vård i andra former.

Även om personen passar in i förutsättningarna för rättspsykiatrisk vård, kan andra påföljder bestämmas. En skyddstillsyn kan förenas med en föreskrift om till exempel vård. Påföljden villkorlig dom kan användas exempelvis om den tilltalades vårdbehov redan tillgodoses inom ramen för psykiatrin.

Även om den tilltalade har insett gärningens innebörd, kan personen till följd av den allvarliga psykiska störningen ha saknat förmåga att anpassa sitt handlande, då får personen inte dömas till fängelse. Den tilltalade har då bedömt och värderat verkligheten på ett riktigt sätt men har till följd av sitt tillstånd saknat förmåga till kontroll över sitt handlande. Exempelvis om personen lider av schizofreni och har påverkats av tvingande röster. Även vissa tillstånd med starka inslag av tvångsmässigt beteende kan innebära att förmåga att anpassa handlandet har saknats (prop. 2007/08:97).

Självförvållande

Om den tilltalade i anslutning till brottet har vållat sitt tillstånd själv genom rus eller liknande sätt är det en omständighet som talar för fängelse och är av betydande vikt oberoende av straffvärdet. Det gäller också om den tilltalade medicinerat sig av oaktsamhet i strid med läkarens ordination. Om den inte tilltalade haft någon anledning att räkna med det uppkomna tillståndet, räknas detta inte som självförvållat. *"För att tillståndet ska anses vara självförvållat krävs alltså att det är direkt föranlett av ett förfarande som den tilltalade med vetskap om sitt sätt att reagera borde ha avstått ifrån."* (prop. 2007/08:97, sid: 39).

Detta har dock tidigare stått med i brottsbalken 1 kap 2 § 2 stycket *"Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott."* Att det nu står med i 30 kap är ett förtydligande för att det gäller även allvarligt psykiskt störda personer.

4. TIDIGARE FORSKNING

Syftet med detta kapitel är att undersöka vilken forskning som redan finns inom området och som kan kopplas till denna studie. En litteratursökning har gjorts för att hitta forskning inom den svenska rättspsykiatri. Sökningarna omfattas av databasen PsychInfo och bibliotekskatalogen Gunda, där hittades få relevanta resultat. Det resulterade i en vårdvetenskaplig studie och en artikel om framtiden för svensk rättspsykiatri. Eftersom så lite tidigare forskning hittades har det därför även gjorts manuella sökningar för att komplettera, denna sökning resulterade till tre pågående studier med grunden inom filosofiska undersökningar av svensk rättspsykiatri.

4.1 Litteratursökning

PsycInfo

Sökord: forensic psychiatry and Swedish

Datum: 2008-10-24

forensic psychiatry AND Swedish	Antal träffar	Använda
	49	1

Bibliotekskatalogen Gunda

Sökord: Rättspsykiatri

Datum: 2008-10-28

Rättspsykiatri	Antal träffar	Använda
	89	1

Sökningarna i dessa databaser har givit resultat som visar att den största delen av forskning som handlar om rättspsykiatri är främst medicinska, det fanns även ett antal psykologiska, kriminologiska och vårdrelaterade. Exempelvis skriver Ulrica Hörberg (2008) i sin vårdvetenskapliga avhandling, *att vårdas eller fostras*, om patienternas vardag och hur vården ser ut och upplevs. Hon finner ett relativt dystert resultat och anser att vården sker oreflekterat och att vården behöver utgå från en mer vetenskaplig grund. Min uppsats tar inte upp det vårdrelaterade aspekterna på rättspsykiatri, utan utgår ifrån undersökningsverksamheten, men bilden av att det behöver förbättras finns även där.

H Belfrage och G Fransson (2000) skriver i sin vetenskapliga artikel *Swedish Forensic Psychiatry - A Field in Transition* i tidskriften *International Journal of Law and Psychiatry* att redan då diskuterades utformningen och den eventuella förändringen av den svenska rättspsykiatri. Det tar upp planerade lagändringar och menar att en mer internationaliserat synsätt anses som nödvändigt i och med ett EU medlemskap. De ser positivt på framtiden och skriver att det kommer att bli bättre för patienterna, offren och hela samhället.

4.2 FILUR

I början av år 2008 startades en tvärvetenskaplig forskningsgrupp, under ledning av Henrik Anckarsäter, som behandlar rättspsykiatriska frågor. Gruppen heter FILUR (FILosofiska Undersökningar av Rättspsykiatri) och förutom filosofiska teorier använder det sig av etik, psykiatri, neurovetenskap, hälsoekonomi och vårdvetenskap. Gruppen har startat ett forskningsprogram vid namn *Den "galna brottslingen" och det goda samhället*. Inom detta

finns det tre delstudier som tar upp olika aspekter när det gäller rättspsykiatri (Anckarsäter mfl 2008). Delstudie tre kommer inte att diskuteras närmare eftersom själva verksamheternas husbyggnad och dess karaktär inte anses relevant.

Delstudie 1: Brott, straff och ansvar i den svenska modellen från 1965

Den ena delen av denna studie är deskriptiv och syftet är att klarlägga den svenska regleringen och praktiken kring psykiskt störda lagöverträdare. Den ämnar även att ta reda på hur olika begrepp använts och tolkats, hur dessa olika begrepp och föreställningar uppfattats relatera, respektive faktiskt relaterar, till varandra, och hur förståelsemodeller av centrala begrepp kommit att påverka praxis.

Den andra delen av studie 1 består av en intervjustudie med både patienter och relevant personal. Syftet är att göra en *”undersökning av hur personer dömda till kriminalvård eller rättspsykiatrisk vård och de professionella som har att förhålla sig till dem förstår begreppen ansvar, moralisk kompetens, handlingsfrihet, tillräknelighet och resonemang kring brottsorsak. Det övergripande syftet är att påvisa väsentliga skillnader i förståelsen och användningen av dessa begrepp”* (Anckarsäter mfl 2008).

De vill studera hur dessa begrepp som nämns ovan samt andra närliggande begrepp används av de dömda själva, samt i lag- och annan regleringstext från omläggningen 1965 och framåt. Det studerade materialen är förarbeten, domar, utredningar samt allmän politisk och vetenskaplig debatt. Studien syftar till att få fram nya infallsvinklar ge en bättre överblick över centrala begrepps betydelser. Resultatet av dessa studier kommer att klargöra hur centrala termer används och vilka olika betydelser de har i olika sammanhang. Det dem vill åstadkomma är att bidra till att möjliggöra ökad stringens i framtida diskussioner.

Delstudie 2: Etisk, politisk- och rättsfilosofisk tolkning, utvärdering och vidareutveckling av modeller för straffrättslig hantering av psykiskt störda lagöverträdare.

Denna delstudie utgår ifrån relevant filosofisk teoribildning inom etik, politisk filosofi och rättsfilosofi, med detta vill de utveckla modeller för att, i ljuset av rättspsykiatrisk kunskap, dels adekvat tolka data från övriga delstudier, dels kritiskt utvärdera förslag i debatten om samhällets hantering av psykiskt störda lagöverträdare, dels utveckla nya sådana förslag. I studien utnyttjas etablerad argumentations- och begreppsanalytisk metodik för att utifrån befintlig teoretisk litteratur inom anförda områden, data från projektets övriga studier samt rättspsykiatrisk kunskap utveckla nya teoretiska modeller av mer komplexitet.

Delstudien ska ge en möjlighet att presentera nyskapande utvärderingar och lösningsförslag. Deras forskning går också ut på att analysera föreställningar och idéer som ligger utanför straffrättsfilosofisk teoribildning, som till exempel grundläggande etiska teorier om mänsklig normalitet, ondska och moraliskt ansvar, generella samhällsideal, samhälllig värdering av farlighet, hotfullhet, risk och kunskapsosäkerhet, brister etc.

4.3 Sammanfattning

Min studie syftar till att beskriva och undersöka de motiv som låg bakom den nya lagändringen om allvarligt psykiskt störda brottslingar i brottsbalken 30 kap. 6 § och i studien studeras även vilka upplevelser psykiatriker och socialutredare som jobbar med rättspsykiatrisk undersökning har kring dessa motiv. Forskningsprogrammet tar upp olika

lagändringar och begrepp från 1965 och framåt för att kartlägga och ta reda på hur det uppfattats och använts, de menar också att ett större antal av allvarligt psykiskt störda kommer att vara interner i fängelserna framöver, vilket måste leda till en förbättring av psykiatrivården i fängelserna. Även den vetenskapliga artikeln tar upp förändringar som de tror kommer att ske och min studie kommer in i ett senare skede där vissa lag förändringar faktiskt skett. I min studie ämnar jag att endast undersöka djupare och titta på den senaste lagändringen som gjordes 1 juli, 2008 och använder centrala begrepp som ansvar och makt som presenteras i teori avsnittet nedan.

5. TEORI

Detta kapitel beskriver de olika teorier och begrepp som sedan kommer att användas som redskap i analysen. Uppsatsen kommer att utgå från teorin utilitarism och den är hänvisad till utilitaristen Torbjörn Tännsjö. I uppsatsen kommer det även att användas Michael Foucaults teori om disciplin. De centrala begreppen i uppsatsen är ansvar och makt.

5.1 Utilitarism

Kort och koncist så går teorin till stor del ut på största möjliga lycka åt största möjliga antal. En utilitaristisk uppfattning, hävdar nyttan som den högsta normen för mänskligt handlande, därför bör det väljas att handla så att det utfaller med de bästa konsekvenserna i de flesta situationer, därför kallas denna etik också för nyttoetik (Henriksen & Vetlesen, 1999). Det ska alltså, enligt detta synsätt, tas hänsyn till värdet av handlingars konsekvenser, eller sträva efter största möjliga lycka och tillfredsställelse, om priset för oss som handlande är rimligt och det inte finns några andra starka skäl mot att göra det. Problemet med denna teori är att bestämma vad som är det bästa för den största massan. Det skulle kunna hävdas att utilitarismen godkänner långtgående inskränkningar av den enskilde individens handlingsfrihet, exempelvis tvångsvård, och även att den tolererar stort godtycke i samhällets hantering av individer. En annan kritisk syn på utilitarismen är att den visar kriterium på så kallade riktighet, teorin ger inte en metod för att fatta beslut. Men Tännsjö ger argumentet att det skulle vara omöjligt, Då skulle vi alltid kalkylera och fundera på vilken handling som får de bästa konsekvenserna (Tännsjö, 2002).

5.2 Ansvar

När begreppet ansvar diskuteras kan man utgå ifrån moralfilosofiskt, juridiskt och statsvetenskapligt. Denna uppsats utgår ifrån moralfilosofin. Den filosofiska diskussionen gäller innebörden i begreppet moraliskt ansvar, klassifikationen av olika typer av ansvar samt villkor för ansvar respektive frihet från ansvar. De flesta anser om att den som handlar under yttre tvång ska normalt inte behöva ställas till ansvar. Men det finns flera slag av yttre tvång och även olika former av inre tvång. Detta kan leda till svåra problem och dilemman (www.ne.se). Nedan kommer det att presenteras olika ansvarsmodeller, de två första är refererade till boken *Answarets princip* (1994) och Tännsjö (2002) ansvarsmodell kommer från boken *tvångsvård*.

Samhällets ansvar

Detta ansvar handlar om offentliga angelägenheter, ett ansvar för samhällets övriga medborgare. Det handlar om ett frivilligt och överenskommet ansvar som exempelvis politiker tar åt sig. De söker makt för att få ansvar (Jonas, 1994).

Oansvarigt handlande

Endast människor som har ett ansvar kan handla oansvarigt. För att göra en tydlig förklaring används ett exempel ”*Hasardspelaren, som i kasinot sätter sin förmögenhet på spel, handlar lättsinnigt; när det inte är hans egen utan någon annans, handlar han brottsligt; men om han är familjefader, då handlar ha oansvarigt också om insatsen utan tvivel är hans och oavsett om han vinner eller förlorar*” (Jonas, 1994 sid: 155).

Tännsjös ansvarsmodell

Tännsjös ansvarsmodell är utilitaristiskt och går ut på att en rättsstat tillämpar straffrätt och dömer psykiskt sjuka till fängelse om det begår brott, alltså som alla andra, han menar att även psykiskt sjuka oftast vet vad det gör. Behöver de psykiatrisk vård så skall detta erbjudas frivilligt, lika så ska de få frivillig vård för somatiska sjukdomar. Tvångsvård kan tillämpas om personen anses oförmögen att se till sitt bästa. Tännsjö (2002) menar att denna modell är den bästa när det gäller rättspsykiatri. Detta gör att straff blir en sak och vård en annan, det blir tydligare och då får psykiatrikern enbart vara läkare. Den psykiskt sjuka behandlas och döms som normala människor, det blir inte stigmatiserade och enligt Tännsjö kommer dem accepteras mer i samhället. Detta ska då ge de bästa konsekvenserna till störst antal.

Tännsjö och han utilitaristiska tänkande har fått en del kritik bland annat i läkartidningen där en professor i psykiatri menar att hårt draget så kan ingen enligt Tännsjös idéer dömas till vård och att han inte förstår lagstiftningen (Kullgren, 2000). Tännsjö medger också i sin bok att han har fått kritik för sina ibland kontroversiella slutsatser, men även många anhängare. Kritiken har han tagit till sig och ändrat vissa resonemang och menar nu att hans argument blivit ännu starkare på grund av det (Tännsjö, 2002).

5.3 Makt

Makt inom samhällsvetenskapen handlar det antingen om handling alltså maktutövning, eller förmåga som är maktresurser. ”*Makt utövas direkt när en aktör A får en aktör B att handla enligt A:s vilja, även om handlingen strider mot B:s vilja eller intressen, men kan också utövas på indirekt väg. Grunden för A:s förmåga att utöva makt utgörs av maktresurser, med vilka A kan belöna eller bestraffa B. Exempel är vålds- och tvångsmedel, arbetskraft, rösträtt, kontroll över ekonomiska resurser som pengar och produktionsmedel.*” (www.ne.se).

Michael Foucaults teori om disciplin är hämtat ifrån hans bok Övervakning och straff (2003). Foucault intresserade sig av varför det moderna samhället är så stabilt trots dess friheter. Vidare menar han att det är samhället som bestämmer vilka som är exempelvis handikappade och avvikande. Enligt Foucault skulle dessa benämningar inte finnas om vi inte hade något som ansågs korrekt och normalt. Idealen som finns kan förstås förändras i takt med samhällsutvecklingen. Han beskriver också att socialt liv handlar om makt men saknar ett så kallat ansikte, det är så normaliserat vilket gör att människor inte uppfattar det som makt. Makt är enligt Foucault relationellt, det uppstår i interaktionen mellan människor och grupper.

5.4 Disciplin

Disciplin är en maktutövning där människor är både föremål och verktyg. Foucault menar att dess framgång beror på dess blygsamma och enkla metoder. För att belysa dessa medel använder han i sin teori om disciplin, tre medel; den hierarkiska övervakningen, den normaliserande sanktionen samt examen.

Den hierarkiska övervakningen handlar om att den överordnade ska se och vara synlig. Den fulländade disciplinära apparaten skulle enligt Foucault se allt hela tiden. Makt är inte något personer äger utan något som integreras i samhället. Genom att det integreras utövas makten diskret och under tystnad. Då makten är ständigt närvarande är befolkningen ständigt på sin vakt och inrättar sig i ordningen och på så vi behövs inga våldsamma ingripande.

Foucault menar att i alla disciplinära system finns det ett uns med straffmekanism. Det disciplinära systemet bildar ett system som ligger parallellt med det straffrättsliga. Det disciplinära systemet inkluderar dock ett större område, sådant som det straffrättsliga lämnat öppna. Det disciplinära systemet har till syfte att hindra människor från att avvika från den normala ordningen och att göra medborgarna medvetna om vad som är rätt och fel. De så kallade syndarna ska lockas av de skötsamma.

Examen kombinerar den hierarkiska övervakningen samt den normaliserande sanktionen. Det handlar om klassificering, kvalificering och bestraffning. Examensförfarandet ska enligt Foucault fånga upp individen i en så kallad objektiveringsmekanism. Att synliggöra individen innebär även att korrigerande av individen kan ske. I den traditionella ordningen där makt är det som syns och individen inte, så menas det här att det där tvärtom. Examen inför individualism inte bara genom att synliggöra utan även genom att dokumentera personen. Allt det som skrivs om individen ger upphov till gemensamma koder för att på ett homogent sätt kunna hitta punkter att jämföra, klassificera och kategorisera individer. Utifrån detta kan exempelvis normer befastas, vad som är rätt och fel (Foucault 2003).

5.5 Sammanfattning

Min teoretiska utgångspunkt som sedan kommer att användas i analysen utgår ifrån utilitarismen där ansvarsbegreppet är hämtat ifrån och Foucaults maktteori där begreppet disciplin är det centrala. Disciplinen är en maktutövning som gör att människor är både föremål för utövningen och verktyg för att den ska kunna utövas. Dess framgång beror på dess blygsamma och enkla metoder och metoderna är den hierarkiska övervakningen, den normaliserande sanktionen samt examen. Ansvar utifrån utilitarismen utgår ifrån största möjliga lycka åt störst möjliga antal. Rättspsykiatrisk vård ska ges frivilligt under strafftiden och alla ska straffas lika när det begår brott.

6. METOD OCH MATERIAL

I detta kapitel motiveras valet av metod, tillvägagångssätt för att samla empiri, vilket urval som gjorts, vilka etiska hänsynstaganden som har beaktats och en diskussion om validitet, reliabilitet och generaliserbarhet. Detta görs med hjälp av relevant litteratur om forskning.

6.1 Val av metod

Uppsatsen är en kvalitativ forskning, empirin för uppsatsen består av förarbeten till lagändringen och intervjuer av verksamma inom rättspsykiatri. Uppsatsen är utifrån den kvalitativa metoden för att den är beskrivande och den ger ett helhetsperspektiv, den går på djupet i det som undersöks. Forskaren försöker uppleva vad den intervjupersonen upplever eller se världen med intervjupersonens ögon (Larsson 2005).

6.2 Intervjuer

För att kunna besvara vissa av frågeställningarna kommer det att göras ett antal intervjuer. Steinar Kvale (1997) beskriver intervjun som ett strukturerat samtal som har ett visst syfte. En bandspelare kommer att användas i största möjliga utsträckning i intervjuerna och därefter skrivs samtalet ut till en text, däremot kommer pauser, skratt etcetera att utelämnas, eftersom hur informanterna uttrycker sin kroppsligt inte har någon relevans i forskningen. Dels skrivs intervjuerna ut för att kunna citera, undvika missförstånd och tolka så lite som möjligt, men även för att kunna vara mer deltagande och slippa anteckna undertiden. Beräknad tidsåtgång per intervju kommer att vara cirka en halv timma, till största del beroende på hur länge den intervjuade kan avsätta.

Målet är att intervjua tre läkare och tre socialarbetare som har kopplingar till rättspsykiatri för att få information och perspektiv från olika håll och synvinklar, detta uppfylldes och intervjuerna gjordes under november 2008. Intervjuformen var halvstrukturerad med en intervjuguide som hjälp, men den gör det även möjligt att ställa oförutsedda följdfrågor om så behövs. Frågorna kommer att vara så långt det går värderings fria och icke ledande. Fördelen med halvstrukturerad intervju är att forskaren under tiden kan ändra ordningen på frågor eller tillägga några frågor för att intervjun ska bli så bra som möjligt (Kvale 1997). Intervjuguiden kommer även att finnas med som bilaga.

6.3 Urval

Som tidigare nämnts vill jag ha respondenter från olika yrkesgrupper inom rättspsykiatri för att få en bredare syn, kunna jämföra de olika yrkesgrupperna och även för att öka kvalitén på forskningen. Detta kallas källtriangulering, *”Triangulering av datakällor kan nyansera och fördjupa informationen genom att intervjua flera personer som har olika rollperspektiv på det aktuella fenomenet”* (Larsson 2005, sid: 112).

6.4 Validitet, reliabilitet, generaliserbarhet

Alltid när en forskning görs, det gäller både kvantitativa som kvalitativa, så bör forskaren kontrollera att validiteten är god. Validitet har att göra med att undersökningen mäter det den är till för att mäta. Det är också viktigt i en forskning att ha försäkrat sig om en hög validitet, det menas att veta att undersökningen görs på ett tillförlitligt sätt. Har den det så kallas det att undersökningen har en hög reliabilitet. Reliabiliteten mäter alltså forskningsresultatens konsistens (Kvale 1997).

Med generaliserbarhet menas det att fastställa vad som är typiskt, har forskningen en bra generaliserbarhet innebär det att studiens resultat även gäller andra situationer eller personer än dem som studerats (Kvale 1997).

För att ge studien en hög reliabilitet har informationssökandet och skrivande varit kritisk och reflekterade. En strävan har funnits efter att hålla mig neutral för att få fram ett så trovärdigt resultat som möjligt. Vad gäller insamling av intervjumaterial har jag funderat på hur jag ska formulera frågorna för att de ska vara relevanta, enkla att förstå och för att få reda på det som är intresserat för uppsatsen. Intervjutekniken har beaktats och frågeformuleringarna har arbetats fram så att det är så värderings fria som möjligt. Detta för att forskaren ska förhålla sig lika objektiv i alla intervjusituationer. I och med att empirin är insamlad genom en intervjuform sker en nära kontakt med intervjupersonen och det ger en bra möjlighet att kontrollera om hon/han förstått vad som menats och tvärt om. Detta ger empirin en större tillförlitlighet (Kvale 1997).

6.5 Etiska hänsynstaganden

I vetenskapliga studier som denna bör forskaren ta hänsyn och förhålla sig till forskningsetik. Av den anledningen har Vetenskapsrådets forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (2002) beaktats. För att skydda deltagarna i studien har de fyra huvudkraven används som utgångsläge;

Informationskravet – består av att forskaren informerar uppgiftslämnaren om syftet med forskningen och även vilka villkor som gäller.

Samtyckeskravet – Uppgiftslämnaren bestämmer själv över sin medverkan i studien och forskaren måste inhämta ett samtycke. De ska även kunna avbryta sin medverkan utan att de påverkas.

Konfidentialitetskravet – Förvaringen av uppgifterna som kommer fram ska behandlas på så sätt att obehöriga inte har tillträde till dem.

Nyttjandekravet - Uppgifterna som inhämtas skall endast användas till forskningsändamålet och får inte föras vidare och användas i andra syften.

Intervjupersonernas riktiga namn kommer inte att förekomma i uppsatsen eftersom det inte är relevant för läsaren, men även för den enskildes konfidentialitet och för att minska risken för personlig identifiering. Deltagandet kan avbrytas när som helst och information om syfte, upplägg etc. kommer det att berättas om innan intervjun. Jag kommer även att upplysa personerna om hur och var det är tänkt att publicera forskningen. När forskningen är färdigskriven och klar kommer bandinspelningar samt anteckningar från intervjuerna att förstöras och studien kommer inte att användas för andra syften än själva forskningen.

6.6 Förförståelse

Widerberg (2002) menar att det är bra att forskaren i den kvalitativa forskningen visar sin förförståelse och redogör för de förväntningar som finns. I en kvalitativ analys tolkar forskaren fram resultatet, och därför är det lätt att föregås av förväntningar om vad man kommer att finna. Därför är det viktigt att låta läsaren förstå vilka dessa förväntningar är men även för forskaren själv.

Jag är intresserad av rättspsykiatri men har ingen större kunskap om området. Intresset började med att jag läst ett antal artiklar, både i media och vetenskapliga artiklar i till exempel Läkartidningen. Jag har därigenom fått bilden av att det finns brister inom rättspsykiatrin och att samhället inte har något större förtroende för den. De som döms kommer ut i frihet allt för tidigt och behandlingen är bristfällig. Det finns en negativ bild när det gäller rättspsykiatrin och psykiatri överhuvudtaget, men jag är intresserad om hur det ser ut i verkligheten, och inte vad medias konstruktioner och lekmän säger.

6.7 Analys av insamlat data

Analysmetoden utgår ifrån meningskoncentring som Kvale (1997) presenterar. Detta innebär att forskaren formulerar de meningar som intervjupersonen sagt mera koncist. Långa uttalanden sammanfattas i kortare uttalanden där det mest relevanta kommer fram, utan att tappa innebörden. Resultatet och analysen utgår ifrån de fem teman som framkommer i min bakgrund som motiv för lagändringen. Detta för det ska bli en tydlig överblick och lättare kunna jämföra de olika yrkeskategorierna. Denna analys modell har fem steg, forskaren börjar med att läsa intervjuerna för att få en överblick, sedan fastställs meningsenheterna, sedan formuleras temana så enkelt som möjligt, under varje motivtema rubrik har det uttrönts ett eller två underteman, därefter ställs frågor till dessa meningsenheter och till sist knyts temana samman.

6.8 Om informanterna

För att få fram empiri har sex personer intervjuats. Dessa jobbar inom rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet inom RMV. Informanterna är tre psykiatriker, läkare och tre socialutredare, socionomer. Deras namn kommer inte att presenteras utan i resultatet och analysen kommer det att användas fiktiva namn. De flesta har jobbat på undersökningsverksamheten i ett flertal år och jag räknade ut median året som blev åtta år.

- Socialutredare - Anna
- Socialutredare - Lisa
- Socialutredare - Johanna
- Psykiatriker – Klas
- Psykiatriker - Marcus
- Psykiatriker – Peter

6.9 Uppsatsens fortsatta disposition

I resultatavsnittet kommer fem olika teman att presenteras, dessa teman är de olika motiven till lagändringen som beskrivs i uppsatsens bakgrund; flexibilitet, straffvärde, vårdbehovet, självförvållande och det har även valts att ha temat framtiden. Efter temana följer en sammanfattning. I vissa citat har det klippts bort ett stycke och detta markerats med figuren; ... för att visa att citatet inte visas i sin helhet, detta gäller även för analyskapitlet.

Intervjuerna kommer att behandlas anonymt, namnen är fiktiva och jag anser att detta inte har någon betydelse för resultatet. I resultatredovisningen nämns vid ett par tillfällen hur stor del av informanterna uttryckt en viss åsikt. Exempelvis de flesta eller många, med detta menas fyra eller fler. Det har även använts ord som, några eller vissa, och det motsvarar två eller tre informanter. Det är inte möjligt att veta exakt hur många som tycker vad eftersom alla uttrycker sig olika och olika frågor har ställts.

I uppsatsen har det framkommit att vårdbehovet är det som talar mest för vård och självförvållat rus är det som talar mest för fängelse. Kapitel åtta är analyskapitlet vilket även det har dispositionen som är de olika motiven till lagändringen flexibilitet, straffvärde, vårdbehovet, självförvållande och framtiden, här kommer tolkningen av resultatet. Efter detta kommer diskussionen där uppsatsen diskuteras och förslag på vidare forskning ges.

7. RESULTAT

I resultatavsnittet har följande resultat kommit fram: Självförvållat rus och avsaknaden av ett vårdbehov verkar vara det motiv som talar mest för att det ska bli ett fängelsestraff enligt mina informanter och självklart ska alla omständigheter vägas samman och helhetsbedömas. Straffvärdet ska enligt informanterna inte ha någon större betydelse om personen lider av en allvarligt psykisk störning eftersom det är samma person även om det handlar om exempelvis skadegörelse eller mord, det är alltså rättspsykiatriska vårdbehovet som spelar störst roll och ett fängelseförbud gäller fortfarande dem som är allra mest allvarligt psykiskt störda. Socialutredarna nämner också utvecklingsstörda gärningsmän och tycker att det är svårt att placera dem rätt.

7.1 Tema 1 - Flexibilitet

Detta är huvudmotivet i lagändringen. Flexibiliteten handlar om påföljdsbestämmelsen för allvarligt psykiskt störda. Det dåvarande fängelseförbudet ändras till en presumtion för att annan påföljd ska väljas, dock får fängelse endast dömas ut om det finns synnerliga skäl. De synnerliga skälen kan vara straffvärdet, självförvållat rus och saknat vårdbehov vid det tillfället.

Lagändringen har inte märkts av så mycket än i utredningsarbetet, och de senaste åren har de intervjuade sett en viss förändring redan innan lagändringen där samhällets krav på straff har fått ett större fokus, speciellt när det gäller grova våldsbrott och mord. När det handlar om dessa nya omständigheter som lagändringen har skapat, meddelar domstolen vi vilka fall dessa ska beaktas i den rättspsykiatriska undersökningen, annars utreds inte dessa omständigheter alls, så det är mycket få fall där den nya lagändringen har någon betydelse, utifrån vad de intervjuade har sett hittills. Anna känner att de har tagit en liten del av en större lagändring, och hon är inte helt säker på om att det är tillfredsställande, men det är ett sätt att skärpa upp lagstiftningen.

När det pratades om att fängelseförbudet har tagits bort och ersatts med en presumtion i den nya lag lydelsen berättade Lisa att: *Den trenden har det varit de sista åren om man jämför med längre tillbaka. Exempelvis på 70- och 80- talen dömdes många fler till vård när det gäller mord och det tror jag kommer uppmärksammas mer nu när det gäller just mord och den formuleringen att man ska kunna anpassa sitt handlande och förmågan att inse gärningens innebörd, där kommer man lägga mycket fokus på. Jag kan inte säga om färre kommer att dömas till vård, men jag tror att man kommer att titta väldigt noga på när det gäller mord och allvarlig psykisk störning. De flesta påpekar liksom Lisa att även innan lagändringen som skedde i somras så har ändringar successivt skett fast utan stöd i lagen och att detta är ett sätt att förtydliga.*

När jag frågade Klas om han trodde att färre skulle dömas till rättspsykiatrisk vård gav han mig ett tydligt svar: *Ja, färre kommer att överlämnas till rättspsykiatrisk vård, men man löser*

inte problemet med psykisk ohälsa hos kriminella med att ändra på lagstiftningen, utan vårdbehovet kommer naturligtvis att finnas inom kriminalvården i större utsträckning. De andra jag intervjuade trodde inte att det skulle göra någon skillnad efter lagändringen, möjligen 4-5 fall per år som skulle dömas annorlunda. När jag ställer samma fråga till Anna säger hon: Nej jag tror nog inte det, eftersom det här med självförvållat rus som är en del av det här, dom har vi ju egentligen redan bedömt så i flera år, exempelvis Mattias Flink fallet, det va väl mycket det som låg till grund för denna lagändring, alltså de som är sjuka vid gärningen men inte vid undersökningen.

Resultatet som kommit fram i detta tema är att människornas psykiska problem har inte ändrats, möjligtvis ökat, och psykiatrisk vård kommer alltid att behövas för kriminella. Redan innan lagändringen kunde informanterna se en slags ökad flexibilitet i påföljdsbestämmelsen, när det handlar om de allra grövsta brotten där straffvärdet är högt, tittas det väldigt noga på och samhällsskyddet har blivit en viktigare del.

7.2 Tema 2 - Straffvärdet

I den nya lagändringen beskrivs det att om brottet har ett högt straffvärde, skall fängelse beaktas. Ett riktmärke är att straffvärdet ska vara fyra år eller mer. I förarbetena till lagen beskrivs det att om straffvärdet är högt och vårdbehovet är begränsat vill man undvika otillfredsställande resultat, till exempel att gärningsmannen blir fri från påföljd.

De socialarbetare och psykiatriker jag har intervjuat menar att straffvärdet inte ska ha någon betydelse när det gäller fängelse eller rättspsykiatrisk vård när det handlar om allvarligt psykiskt störda personer. Några har också påpekat att alla de nya omständigheter som ska beaktas måste vägas samman och de bedöms inte enskilt. Ett fortsatt fängelseförbud gäller fortfarande för det riktigt allvarligt psykiskt störda personer.

Psykiatrikern Marcus berättar att: *Straffvärdet har ingen betydelse när det gäller allvarligt psykisk störning eller inte, men däremot ska domstolen ta hänsyn till straffvärdet när det gäller de ärenden när det är allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället men man ändå överväger ett fängelsestraff och då ska domstolen ta hänsyn till straffvärdet... Jag kan förstå att man vill ha den möjligheten vid ärenden som motsvarar det Mattias Flink gjorde sig skyldig till. På så sätt kan jag tycka att den nya lag texten är bra för att då kan man döma till fängelse utan att för tillfället skapa en egen lagskrivning, man få alltså en möjlighet att döma enligt boken, då behöver inte högsta domstolen konstruera en egen lösning.*

Även socialutredaren Anna menar att: *Egentligen tycker jag inte det, fast som privatperson är det klart att man kan tycka att det sticker i ögonen på en att de som har dödat någon kan få skyddstillsyn och så har lagen sett ut men nu har de då ändrat detta till att om straffvärdet är högre än fyra år, så ska personen kunna dömas till fängelse. Jag vet inte egentligen, vad är skillnaden? Det är samma person som har gjort det även om straffvärdet är högre, personen har ju varit lika sjuk oavsett om det är skadegörelse eller ett mord. Det är väl för att tillfredsställa det allmänna rättsmedvetandet, men egentligen så tycker jag att straffvärdet inte ska vara utifrån etik utan utifrån vårdbehovet.*

7.3 Tema 3 - Vårdbehovet

Omständigheten att den som begått ett brott saknar eller har ett begränsat behov av vård talar för ett fängelsestraff. Exempelvis om det gäller ett mycket allvarligt brott som har begåtts

under påverkan av ett hastigt övergående psykostillstånd, då gärningsmannen inte har ett vårdbehov vid undersökningstillfället.

Allvarlig psykisk störning är ett juridiskt begrepp och inte en diagnos, men större delen av dem som anses vara allvarligt psykiskt störda och döms till rättspsykiatrisk vård har någon form av psykos sjukdom och det är ungefär femtio procent av alla som undersöks som anses vara allvarligt psykiskt störda och får då rättspsykiatrisk vård. När jag gjorde intervjuerna frågade jag om det fanns några allvarligt psykiskt störda personer som inte ska dömas till vård, Peter berättar: *De som har ett självförvållat rus, möjligen de som har ett övergåendet psykostillstånd, det har varit en tendens de senaste åren, att en person med ett tillfälligt psykostillstånd inte ska överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Den gamla lagen sa egentligen inte så men det har alltså glidit åt det hållet, som jag tycker är rimligt.*

Anna menar att det är de personer som har psykiska störningar inte sjukdomar som inte ska dömas till vård, personlighetsstörningar etc. De döms inte som allvarligt psykiskt störda, det gjordes det innan 1992 när det också gjordes en lagändring.

Vidare menar socialutredaren Anna också att: *de allra flesta som kommer till en rättspsykiatrisk undersökning har ett vårdbehov, även om det inte klassas som en allvarlig psykisk störning så har personen ofta ett vårdbehov, men kanske inte just rättspsykiatriskt. Men de allra flesta som hamnar inom kriminalvården har ett vårdbehov av olika slag. Alla kan inte dömas till vård och i det stora hela tycker jag att det är rätt personer som döms till rättspsykiatrisk vård.*

Missbrukare har ofta en psykisk problematik som exempelvis personlighetsstörningar och kan vara väldigt illa därpå, men döms inte till rättspsykiatrisk vård. Dels för att personlighetsstörning inte anses som allvarlig psykiskt störning men det kan också bero på att missbruket anses som självförvållat.

7.4 Tema 4 - Självförvållande

Ett självförvållat rus i samband med brottet är en omständighet enligt den nya lagändringen som talar för fängelse och är av betydande vikt oberoende av straffvärdet.

Till exempel frågade jag några om missbruk ansågs som självförvållat rus, ett enkelt svar kan vissa tycka men det kan vara en svår fråga eftersom psykisk ohälsa och missbruk ofta finns hos samma person, och det kan ibland vara svårt att avgöra vad som orsaker vad.

Självförvållat rus kom upp många gånger i intervjuerna, när jag pratade med Lisa sa hon: *Ja, men det är en komplicerad fråga eftersom många har en missbruksproblematik och det är ju inte alltid man vet om, missbruk och psykisk ohälsa går hand i hand och ibland är det svårt att se om missbruket har lett till psykisk ohälsa eller tvärt om, ofta går de in i varandra. Men det är något vi beaktar och så har det även varit tidigare innan lagändringen skedde. Jag kan väl ibland tycka att det är, jag menar inte att vi ska ha rättspsykiatrisk vård i alla lägen utan det är enskilda fall man får titta på, men ibland är det så att det blir lite skyll dig själv när det är missbrukare, och jag menar frågan är ju hur mycket missbrukaren kan styra sitt missbruk... Är de påverkade vid gärningstillfället skall det tala för att det inte är en allvarlig psykisk störning.*

Även psykiatrikern Peter berättade om självförvållande: *Det har varit ett omtvistat ämne, psykiskt sjuka personer som försätter sig i missbruk. Redan idag är det så att man betraktar det som till exempel om det är en person som har kännedom om det här själva, då är det tillståndet självförvållat och då ska personen inte dömas till vård. Alla är överrens och i enlighet med den nya lagen, tycker att det är rimligt. Är det ett tydligt självförvållat rus och om personen vet att den kan bli exempelvis psykotisk på grund av detta så ska personen inte dömas till rättspsykiatrisk vård. Så har man även dömt innan lagändringen och detta är en utveckling som kommer att stanna kvar även i framtiden.*

7.5 Tema 5 - Framtiden

Hur den rättspsykiatriska undersökningsverksamheten kommer att se ut i framtiden är förstas bara spekulationer, det finns vissa tendenser till vad framtiden lutar åt, men det går inte att sätta några klara besked. Det jag är intresserad av är vad dessa personer om jobbar med rättspsykiatrisk undersökning har för åsikter och tankar om framtiden för deras yrkesroll och arbetsområde och lagstiftning.

Många av de intervjuade tyckte att framtiden var ett svårt ämne att ge svar på.

Lisa: *Folk kommer att fortsätta att ha psykisk ohälsa, och det kommer att fortsättas att göra rättspsykiatriska undersökningar. Det har varit tal om begreppet otillräknelig och det är många länder som har och då är det egentligen bara den här absolut sjukaste gruppen, och det kan man ha olika åsikter om.*

Klas: *Jag tror att denna lagstiftning och otillräknelighets begreppet kommer att genomföras inom en begränsad tid. Jag tror att rättspsykiatern kommer att få ett lite annat innehåll i sitt arbete, jag tror att det kommer att bli fler så kallade paragraf sju undersökningar (liten sinnesundersökning) och jag tror att rättspsykiatrin kommer att arbeta mer med farlighetsbedömningar, nu har vi också fått psykiatriska bedömningar när det gäller att omvandla livstidsstraff till tidsbestämt straff och det är något som rättspsykiatrin kommer att syssla med mer.*

Peter berättade även att det skrivits ett betänkande 2004 som behandlade straffrättsliga frågor. Deras utredning menade att alla som är tillräkneliga ska ta ansvar för sina handlingar och dömas till ett tidsbestämt straff för sitt brott.

Min sista fråga handlade om informanten skulle vilja göra någon egen lagändring, vilket många inte hade svar på. Johanna: *Det är inte så ofta men i jämna mellanrum får vi in personer som har en utvecklingsstörning, och jag kan tycka att det faller lätt mellan stolarna. Det hör inte hemma i psykiatrin och inte i kriminalvården så där skulle jag vilja ha en möjlighet att ha en annan åtgärd, jag kan inte säga exakt vad men de faller mellan stolarna och det är sorgligt. Även socialutredaren Lisa tog upp detta när jag intervjuade henne och berättade också att hon tycker att exempelvis gärningsmän med autistiska drag är svåra att bedöma för att de är svåra att placera rätt.*

Alla jag har intervjuat har nämnt begreppet otillräknelig, som de flesta länder använder, men om det är bra eller dåligt finns det delade meningar om, vissa ser det som en naturlig utveckling och andra är lite mer negativa. På grund av otillräknelighetsbegreppet kommer ännu fler psykiskt sjuka personer att hamna inom kriminalvården och kriminalvården behöver därmed förändras, bland annat att få en ökad kunskap om psykisk problematik.

Socialutredarna tar upp problematiken när det får in utvecklingsstörda gärningsmän, till exempelvis autistiska. De tycker att de faller mellan stolarna eftersom ingen vill eller har kompetens att ta hand om dem, det är svårt att placera dem rätt.

7.6 Sammanfattning

En kort sammanfattning av resultatet är att lagändringen inte märkts av så mycket i utredningsarbetet, och de senaste åren har de intervjuade sett en viss förändring redan innan lagändringen, det har blivit tydligare i lagtexten och samhällets krav på straff har fått ett större fokus, dock ska straffvärdet inte ha någon inverkan enskilt om personen är allvarligt psykiskt störd. Det som har stor betydelse i utredningsarbetet är om gärningsmannen har ett vårdbehov. Är det ett klart självförvållat rus inblandat ska fängelse beaktas. I framtiden kommer, enligt mina informanter, otillräknelighetsbegreppet att införas.

I nästa kapitel ska det som har kommit fram i resultatet analyseras, där kommer resonemangen att gå in mer på djupet och analyseras utifrån teorin och dess centrala begrepp.

8. ANALYS

I analysen kommer jag att gå in mer djupare och analysen utgår utifrån det som har visat sig i resultatavsnittet och en jämförelse av informanterna kommer att ske. De teoretiska begreppen som kommer att användas här är ansvar utifrån utilitarism och disciplin utifrån Foucaults teori om makt. Även i analyskapitlet, likväl resultatkapitlet, kommer att utgå ifrån de fem teman som är motiven bakom lagändringen. I analysen används metoden meningkoncentring, genom den har en eller två underteman under varje motiv tema kommit fram.

8.1 Tema 1 - Flexibilitet

Människors psykiska problem kommer alltid att finnas i samhället, psykiatrisk vård kommer alltid att behövas för psykiskt sjuka kriminella, det finns det inga tvivel om hos informanterna, men de flesta har svårt att föreställa sig hur deras arbete kommer att ändras i framtiden. Klas: ... *man löser inte problemet med psykisk ohälsa hos kriminella med att ändra på lagstiftningen.*

Tillräknelig eller otillräknelig?

Resultatet i min studie visar på att lagtexten innan lagändringen har ansetts som bristande, det anser många och Psykiatrikern Peter och även de andra psykiatrikerna säger att det är en naturlig utveckling och är positiv till detta. Det är ett steg mot otillräknelighets begreppet och alla mina informanter är eniga att detta begrepp kommer att införas så småningom.

Om otillräknelighetsbegreppet införs kommer färre att få rättspsykiatrisk vård eftersom det kommer att bli en ännu snävare grupp som anses som otillräkneliga. Lisa:...*då är det egentligen bara den här absolut sjukaste gruppen, och det kan man ha olika åsikter om.* Detta tolkar jag utifrån utilitarismens ansvarsmodell, det är inte försvarligt att låta personer vara oförmögna att stå inför en domstol. Alla måste kunna stå inför en domstol, även psykiskt sjuka. Psykiatrikern Marcus menar att han tycker just att bedömningen om gärningsmannen är allvarligt psykiskt sjuk ska ske tidigare än som den gör nu, i påföljdsbestämmelsen. Vilket är ett steg mot en internationaliserad bild.

Utifrån en utilitaristisk ansvarsmodell att psykiskt sjuka också ska dömas till fängelse som alla andra gärningsmän, endast de som är oförmögna att komma fram till ett autonomt beslut kan tvångsbehandlas, resten ska få frivillig behandling. Han menar att otillräknelighetsmodellen som han kallar det är bristande. Då slipper de som inte är tillräkneliga ställas inför rätta, de isoleras från samhället för medborgarnas intresse och de påtvingas vård för sin psykiska sjukdom, inte på grund av det brott de begått eftersom de anses som oförmögna att stå inför rätta.

Förtydligande

Socialutredaren Anna menar att lagändringen beror på att det redan bedömt så i flera år, alltså de som är sjuka vid gärningen men inte vid undersökningen. Lagändringen är ett förtydligande. Detta tolkar jag som ett samhälleligt ansvar och genom detta ökas rättssäkerheten vilket är viktigt. Anna säger också att: ... *det är en del av en hel lag ... det är en uppskärpning...* Finns det ingen rättssäkerhet så kommer de flesta att känna sig oroliga och osäkra. Det handlar om att proceduren ska gå rätt till och att innehållet i lagen är tydlig och relevant.

8.2 Tema 2 - Straffvärdet

Marcus: *Straffvärdet har ingen betydelse när det gäller allvarligt psykisk störning eller inte.*

Anna: *Det är väl för att tillfredsställa det allmänna rättsmedvetandet, men egentligen så tycker jag att straffvärdet inte ska vara utifrån etik utan utifrån vårdbehovet.*

Straffvärdet ska inte ha någon betydelse

Det som har kommit fram i resultatet är att straffvärdet inte ska ha någon betydelse om personen är allvarligt psykiskt störd och är i behov av rättspsykiatrisk vård. Straffvärdet ska dock beaktas om det fanns ett självförvållat rus när brottet begicks eller att vårdbehovet är begränsat. Många informanter påpekar att en helhetsbedömning görs och att de som undersöker gärningsmannen inte bara ser det från ett perspektiv. Alltså straffvärdet har ingen betydelse enskilt, utan andra omständigheter ska finnas.

Detta kan tolkas utifrån ansvar, det spelar ingen roll vad personen har gjort, gärningsmannen kan ändå inte ha någon insikt i det. Individen kan inte ta sitt ansvar och har därför inte heller handlat oansvarigt eftersom den inte har något ansvar att handla efter. Men ett samhälleligt ansvar kan här utövas för att skydda samhället och de övriga individerna, detta genom att låta individen disciplineras istället.

Samhällets krav på straff

Lisa: *... Exempelvis på 70- och 80- talen dömdes många fler till vård när det gäller mord och det tror jag kommer uppmärksammas mer nu när det gäller just mord och den formuleringen att man ska kunna anpassa sitt handlande och förmågan att inse gärningens innebörd, där kommer man lägga mycket fokus på. Jag kan inte säga om färre kommer att dömas till vård, men jag tror att man kommer att titta väldigt noga på när det gäller mord och allvarlig psykisk störning.*

Anna menar att: *Egentligen tycker jag inte det, fast som privatperson är det klart att man kan tycka att det sticker i ögonen på en att de som har dödat någon kan få skyddstillsyn och så har lagen sett ut men nu har de då ändrat detta till att om straffvärdet är högre än fyra år, så ska personen kunna dömas till fängelse.*

Detta tolkar jag som ett tvetydigt budskap, straffvärdet ska inte ha någon betydelse, men när det gäller mord och allvarlig psykisk störning så kommer det att tittas och utredas noggrannare. Att samhället vill disciplinera sina invånare med exempelvis straff och göra dem ansvariga för sina gärningar kan jag förstå och det verkar rimligt. Min informant Anna och även de andra socialutredarna säger att de senaste åren har samhällets krav på straff ökat när det gäller psykiskt sjuka gärningsmän. Detta motiv tolkar jag utifrån ansvar, ju allvarligare brott desto mer ska det enligt lagen tala för ett fängelsestraff. Det kan också handla om samhällets ansvar mot offren, en farlig person ska låsas in och avskärmas från samhället.

8.3 Tema 3 - Vårdbehovet

Har personen ett uttalat vårdbehov och är allvarligt psykiskt störd väger det argumentet tungt för att det ska bli rättspsykiatrisk vård.

Allvarlig psykisk störning

I resultatet har det framkommit att vårdbehovet har en stor betydelse. I huvudsak ska alla allvarligt psykiskt störda få rättspsykiatrisk vård. Jag tolkar vårdbehovet utifrån makt, tvångsvård istället för straff kan ses som ett sätt att disciplinera gärningsmannen istället och på så sätt kunna rehabilitera in personen i samhället igen så att den kan göra nytta och inrätta sig i den normala ordningen. Makten utövas genom övervakning, Dessa personer har vi klassificerats som onormala och behöver därför disciplineras med vård. Makten påverkar människors handlande och framtvingar en ensidighet hos människors beteende. Detta genom vetskapen om att man är eller kanske är övervakad och på så vis tänker man sig för i sitt handlande och följer den ordning man vet är att anses som den korrekta. Makten består i att gör personer synliga vilket öppnar upp för kontroll.

Anna menar att man inte ska tänka utifrån etik utan ifrån om det helt enkelt finns ett vårdbehov hos personen eller inte. En gärningsman som får tvångsvård istället för ett ”vanligt” straff tolkar jag som att personen inte kan ansvara för sina handlingar. Dessa personer vet inte alltid vad som är rätt och vad som är fel, därför behöver samhället ibland ingripa för att disciplinera för att hålla ordningen. Genom att undersöka och utreda dessa personer, det kan på så sätt kategoriserats och vi får då reda på om gärningsmannen anses som allvarligt psykiskt störd och är i behov av rättspsykiatrisk vård eller om personen anses vara ansvarig för sina handlingar och ska få ett fängelsestraff. I Sverige är vård också en typ av ett straff eftersom den psykiska bedömningen sker vid påföljdsbestämelsen och inte innan som många länder har det.

Utifrån ansvar tolkar jag det som att det är ingen annan som ska bestämma om personen ska ha vård eller inte. Människor som kan fatta egna beslut ska utifrån det inte utsättas för tvångsvård, att få vård ligger i den egna individens ansvarsområde. Det ska finnas en respekt för autonomin. En behandling som ges med tvång av hänsyn till andra kan mycket väl betyda negativt för den tvingade personens bästa. Farliga personer som har gjort sig kriminella ska låsas in, inte få vård. Vård ska ge till dem som behöver och begär det frivilligt. Så fungerar det inte Sverige. Själva tvångsvården vara eller inte vara har inte diskuterats med mina informanter och det var heller ingen som tog upp etiska diskussioner.

8. Tema 4 - Självförvållande

De gärningsmän som har begått brott under självförvållat rus dömdes redan innan lagändringen till fängelse, om det var ett tydligt fall, men med missbrukare är det mer komplicerat.

Missbruk

Missbrukare och psykisk problematik är ofta sammankopplade som exempelvis är det vanligt med personlighetsstörningar och dessa personer kan vara väldigt illa därana. Trots detta döms sällan dessa till rättspsykiatrisk vård. Dels för att personlighetsstörning inte anses som allvarlig psykiskt störning, det handlar oftast om psykos problematik men det kan också bero på att missbruket anses som självförvållat.

Lisas uppfattning till att missbrukare döms till fängelse tolkar jag som negativt. ...*ibland är det så att det blir lite skyll dig själv när det är missbrukare...* Medan några menar att självförvållat rus, även för missbrukare anses som en rimlig förklaring till fängelsestraff, vilket jag anser vara en positiv syn på att de ska dömas till fängelse. Ett självförvållat rus kan ses som ett oansvarigt handlande när personen begår ett brott. Är ruset självförvållat så får personen stå för det och dömas på vanligt vis när han/hon har begått ett brott. Narkomaner som vet att de blir psykotiska och tappar verklighetsförankringen och gör ett brott, har självförsatt sig i det och där med ta ett eget ansvar.

Mattias Flink fallet

Några nämnde i sina intervjuer Mattias Flink fallet som ett tydligt exemplet när en person som var psykotisk vid gärningstillfället men inte ska dömas till vård. ... *På så sätt kan jag tycka att den nya lagtexten är bra för att då kan man döma till fängelse utan att för tillfället skapa en egen lagskrivning, man får alltså en möjlighet att döma enligt boken, då behöver inte högsta domstolen konstruera en egen lösning.* Ett tydligt självförvållat rus där personen blir en gärningsman är ett solklart fall numera för ett fängelsestraff och några drar jämförelser med Mattias Flink fallet som skedde för många år sedan, och redan då fick han fängelse trots att han var psykotisk vid gärningen.

8.5 Tema 5 – Framtiden

Andra arbetsuppgifter och fler lagändringar är två teman som mina informanter berättar om när jag frågar om deras framtidssyn.

Andra arbetsuppgifter

Socialutredarna tar upp problematiken med utvecklingsstörda gärningsmän, till exempelvis autistiska. De tycker att de faller mellan stolarna och det är svårt att placera dem rätt, om det behövs någon ny lagändring för att få bukt på detta vet de inte men någon förändring behövs, två socialutredare påpekar att det handlar om väldigt få fall men trots det så är det svårt när det väl kommer. Detta tolkar jag utifrån utilitarismen, socialutredarna är måna om att alla får den vård de behöver och de tänker både utifrån individens bästa som ska behandlas och samhällets bästa genom att gärningsmannen inte ska återfalla i brott på grund av sin sjukdom, de tänker utifrån allas bästa dock med största fokus på individen.

Klas som tror att färre kommer att dömas till rättspsykiatrisk vård beskriver några punkter som han tror att rättspsykiatrin kommer att syssla med i framtiden och främst menar han läkarrollen: ... *Jag tror att rättspsykiatern kommer att få ett lite annat innehåll i sitt arbete, jag tror att det kommer att bli fler så kallade paragraf sju undersökningar (liten sinnesundersökning) och jag tror att rättspsykiatrin kommer att arbeta mer med farlighetsbedömningar.* Detta tolkar jag utifrån att ansvar, ett samhälleligt ansvar, är personen farlig för allmänheten ska den låsas in och även behandlas för detta. Enligt utilitarismen är det dock otänkbart att stänga in en person eftersom den tros vara farlig och därmed görs det till viss del i förebyggande syfte, vilket är diskutabelt.

Tillräknelighetsmodellen

Begreppet otillräknelig som de flesta länder använder är alla överens om att det även kommer att dyka upp i svensk lag, men om det är bra eller dåligt finns det delade meningar om. På grund av otillräknelighetsbegreppet kommer ännu fler psykiskt sjuka personer att hamna i fängelserna eftersom otillräknelig är ett snävare begrepp än allvarligt psykiskt störd, och

kriminalvården behöver därmed förändras, bland annat att få en ökad kunskap om psykisk problematik.

Psykiatrikern Peter säger i sin intervju när framtiden diskuteras att: ... *Justitieutskottet, deras betänkande från 2004. Alla döms till kriminalvård och därigenom får rättspsykiatrisk vård om personen anses vara så sjuk, det hade varit bättre, då begränsas inte den vården till ett visst antal...* och utifrån intervjuerna ser det ut som att alla psykiatriker lutar åt detta håll. Justitieutskottet (2003/04) skriver i sitt betänkande angående straffrågor att alla som är tillräkneliga ska ta ansvar för sina handlingar och dömas till ett tidsbestämt straff för sitt brott. Dock ska psykiatrisk vård ges under strafftiden, till exempel genom att den intagne överförs till vård inom rättspsykiatrin. Mellan Justitieutskottets betänkande och Tännsjös ansvarsmodell kan jag se vissa likheter, vården sker i fängelse som gör att straff blir en sak och vård en annan. Det finns dock stora skillnader, Tännsjö menar att alla psykiskt sjuka ska dömas till fängelse, även de som är otillräkneliga och behandlingen ska ges frivilligt, endast tvångsvård för dem som inte är kapabla att göra ett autonomt beslut. Men om detta ska ske krävs det insatser för att förbättra kriminalvårdens resurser och kunskap.

8.6 Konklusioner

I denna sammanfattning tas det upp vad som framkommit i resultat- och analyskapitlet. Detta kommer att presenteras i fem olika punkter som jag anser är det huvudsakliga innehållet och det viktigaste antagandena.

- Tillräknelig eller otillräknelig? Detta är begrepp som införs i framtiden enligt informanterna. Detta anses som positivt från psykiatriker och lite mer negativt från socialutredarna, detta tyder på en skillnad på hur olika yrkesgrupper ser på detta, socialutredarna verkar vara mer oroliga att det inte kommer att fungera och att alla som behöver vård inte får detta.
- Individens eget ansvar får mer fokus efter lagändringen, att gärningsmannen ska kunna stå för det som gjorts även om personen är allvarligt psykiskt sjuk. Dock ska straffvärdet inte ha en egen betydelse, detta menar alla informanter, men det kan vara en omständighet bland flera, till exempel om vårdbehovet anses vara begränsat och straffvärdet är högt så talar det för fängelse.
- Lagen är mer tydlig nu än tidigare och därmed har det blivit mer rättssäker och domstolen kan döma på ett mer tillfredsställande sätt. Detta tyder på ett ökat samhällsansvar.
- Om en person har missbrukat och gjort en brottslig gärning anses detta som självförvållat, men i vissa fall är det svårt att se om den psykiska sjukdomen är det primära eller sekundära, vilket gör det mer komplicerat och svårare att bedöma.
- De gärningsmän som döms till rättspsykiatri är nästan alltid psykotiska och är ofta de personer som inte anses kunna vara ansvarig för sina handlingar och inse dess innebörd. Det blir på ett vis ansvar fria och får med hjälp av vård disciplineras in i samhället igen. Exempelvis så är det få personer med personlighetsstörningar som döms till vård.

9. DISKUSSION

Huvudsyftet med studien var att beskriva och undersöka de motiv som låg bakom den nya lagändringen om allvarligt psykiskt störda brottslingar i brottsbalken 30 kap 6 §. Uppsatsen handlar också till stor del även om att undersöka vilka attityder och upplevelser psykiatriker och socialutredare som jobbar med rättspsykiatrisk undersökning har kring lagändringens motiv. Jag anser att motiven är relevanta och realistiska och jag håller med att det är ett förtydligande. Att forska, utvärdera och kritiskt granska lagar anser jag vara en viktig del i ett demokratiskt samhälle och rättssäkerheten är en viktig punkt. Lagarna som finns ska vara tydliga och förutsägbara och utifrån det som har framkommit så har lagändringen blivit mer tydligare och lagändringen gjordes dels för att slippa diverse dilemman som har uppkommit i tidigare år, där den gällande lagtexten ibland ledde till otillfredsställande resultat och ibland dömdes det utan tydligt lagstöd.

Jag kan se tydligt varför rättsväsendet vill slippa dilemman som exempelvis Mattias Flink fallet, han dömdes dock till fängelse, men jag anser att det inte helt var i enighet med lagtexten. Alla omständigheter som finns nu i lagen uppfyllde han, nämligen, självförvållat rus, bristande vårdbehov och ett högt straff värde. På så vis kan jag förstå varför denna lagändring kom till.

Resultaten i min uppsats har grundat sig på förarbeten till lagändringen och intervjuer med yrkesverksamma inom rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet. Självförvållat rus och avsaknaden av ett vårdbehov verkar vara det motiv som talar mest för att det ska bli ett fängelsestraff enligt mina informanter och självklart ska alla omständigheter vägas samman och helhetsbedömas. Straffvärdet ska enligt informanterna inte ha någon större betydelse om personen lider av en allvarligt psykisk störning, det är alltså rättspsykiatriska vårdbehovet som spelar störst roll och ett fängelseförbud gäller fortfarande dem som är allra mest allvarlig psykiskt störda. Socialutredarna nämner också problematiken kring utvecklingsstörda gärningsmän och tycker att det är svårt att placera dem rätt.

Jag kan känna en viss oro inför framtiden om det blir så som mitt resultat visade på, att otillräknelighetsbegreppet införs och fler psykiskt sjuka hamnar inom kriminalvården och fängelserna. För att detta ska kunna fungera menar jag att kriminalvården måste genomgå en stor reformering för att kunna ta hand och klara av dessa personer på ett bättre sätt och det menar många av informanterna också. Jag har den uppfattningen att ett fängelse inte är en bra plats att behandlas och rehabiliteras för en allvarlig psykisk sjukdom för att bli en "normal" samhällsmedborgare. Jag finner det anmärkningsvärt att psykiatrikerna visade sig positiva och socialutredare mer negativa till att otillräknelighetsbegreppet införs i framtiden. Dock påvisade de flesta att kriminalvårdens psykiatriska vård måste förbättras innan detta kan införas, vilket är klokt eftersom behandlas inte störningen är det stor risk för återfall eftersom att störningen var det som gjorde att personen handlade brottsligt.

9.1 Förslag på vidare forskning

Som jag har nämnt tidigare i min studie finns det en relativt nystartad forskningsgrupp som håller på med rättspsykiatrisk forskning, gruppen heter FILUR (Filosofiska Undersökningar av Rättspsykiatri) och förutom filosofiska teorier använder det sig av etik, psykiatri, neurovetenskap, hälsoekonomi och vårdvetenskap. Jag själv har haft problem att hitta relevant tidigare forskning för just mitt område inom rättspsykiatri och jag tror att det finns intressanta ämnen och frågor att ta upp.

Under tiden som jag skrivit min uppsats har ett antal nya perspektiv och frågeställningar dykt upp som jag inte kunnat skriva om i denna studie. Det skulle kunna göras en kvantitativ enkätundersökning för att kunna få svar från ett större antal personer och från fler olika yrkeskategorier, även interner. Under en intervju berättade en informant att juristers syn på lagändringen skulle vara intressant att ta del av. Lagändringen skulle kunna ses utifrån kriminalvårdens perspektiv där forskaren tittar på vilka resurser som skulle behövas där för att de ska ha en fungerande vård för de psykiskt sjuka internerna, som redan är många men tenderar även till att bli fler och fler, en tänkbar frågeställning: Hur ska kriminalvårdens psykiatriska verksamhet anpassas till det ökade antalet psykiskt sjuka interner? Detta skulle även kunna göras utifrån intervjuer med internerna för att se det från deras synvinkel. Även intervjuer med rättspsykiatriska patienter kan göras för att få en jämförelse och utifrån socialt arbete kan frågeställningen vara hur upplever du att det sociala stödet fungerar?

Lagändringen skulle också kunna ses utifrån andra yrkesgrupper som berörs med hjälp av en motivanalys. En annan intressant del i rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet är hur utvecklingsstörda, autistiska personer ska dömas och till vad eftersom de enligt några av mina informanter hamnar mellan stolarna. Om ett år skulle det kunna göras en utvärdering på den nya lagen för att se dess konsekvenser, en effektanalys kan då användas.

10. REFERENSER

Litteratur

Belfage H, Fransson G (2000) *Swedish Forensic Psychiatry: A Field in Transition* i: *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol: 23 Nr: 5-6 sid: 509–514

Hedenbro Marianne (2008) "*Eklund är sjuk och behöver vård*". *Sydsvenskan*, publicerad: 2008-09-04 hämtad: 2008-10-20

Henriksen J-O, Vetlesen A-J (1999) *Etik i arbete med människor*. Lund: Studentlitteratur

Hörberg Ulrica (2008) *Att vårdas eller fostras*. Göteborg: Intellecta Docusys

Informationsenheten, Kriminalvården (2007) *Svar direkt – om svensk kriminalvård*

Jonas Hans (1994) *Ansvarets princip- Utkast till en etik för den teknologiska civilisationen*. Göteborg: Daidalos

Kullgren Gunnar (2000) *Ansvarsfrågan måste skiljas från påföljdsfrågan*. *Läkartidningen*, vol: 97 nr: 24 sid: 2995- 2296

Kvale Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur

Larsson Sam, Kvalitativ metod i: Larsson S, Lilja J, Mannheimer K (2005) *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur

Levander S, Adler H, Gefverrt O, Tuninger E (2008) *Psykatri – en orienterade översikt*. Lund: Studentlitteratur

Tännsjö Torbjörn (2002) *Tvångsvård – om det fria valets etik i hälso- och sjukvård*. Falun: AIT falun AB

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Elanders Gotab

Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur

Rapporter

Betänkande från Justitiekommittén (2003/04:JUU16) *Straffrättsliga frågor*

Betänkande från Psykiatrisnäringskommittén (SOU 2002:3) *Psykisk störning, brott och ansvar*.

Proposition (2007/08:97) *Psykiskt störda lagöverträdare*

Socialdepartementet (SOU 2006:91) *Vård och stöd till psykiskt störda lagöverträdare*

Socialstyrelsen (2002) *Rättspsykiatrisk vård utvärdering – omvärdering*

Internet

Anckarsäter H, Malmgren H, Munthe C (2008) *Den ”galna” brottslingen och det goda samhället* Institutionen för neurovetenskap och fysiologi www.neurophys.gu.se/forskning/ (hämtat 2008-11-05)

Ingerloo Lars- Erik (2005) *Rättspsykiatri* Rättsmedicinalverket www.rmv.se (hämtat 2008-10-17)

Nationalencyklopedin Sökord: Ansvar www.ne.se (hämtat 2008-11-17)

Nationalencyklopedin Sökord: Makt www.ne.se (hämtat 2008-11-17)

Nationalencyklopedin Sökord: Missbruk www.ne.se (hämtat 2008-12-01)

Nationalencyklopedin Sökord: Samhälle www.ne.se (hämtat 2008-12-01)

Lagar

Lag (SFS 1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

Lag (SFS 1991:1138) om ändring i brottsbalken

Lag (SFS 2008:320) om val av påföljd

Bilaga 1

Datum: 2008-11-01

Institutionen för socialt arbete Göteborgs universitet

Informationsbrev - Intervju

Hej!

Jag heter Mina Hindebo och är socionomstudent som går sista terminen på socionomprogrammet vid Göteborgs universitet och nu skriver jag mitt examensarbete i form av en C-uppsats. Rättspsykiatri ligger i mitt intresseområde och har därmed valt att skriva om den nya lagändringen i brottsbalken 30 kap 6 § som skedde den 1 juli 2008. Syftet med min uppsats är att beskriva och undersöka de motiv som låg bakom den nya lagändringen om allvarligt psykiskt störda brottslingar i brottsbalken 30 kap 6 §. Jag ämnar även att undersöka vilka attityder läkare och socialarbetare som jobbar inom rättspsykiatri har kring dessa motiv.

Mina frågeställningar är:

Vilka motiv låg bakom lagändringen i brottsbalken 30 kap. 6 §?

Hur upplever läkare och socialarbetare som arbetar inom rättspsykiatri lagändringen?

Finns det, när det gäller attityderna, likheter och skillnader mellan professionerna?

För att kunna göra undersökningen, kommer jag att söka fakta från professionella som jobbar inom rättspsykiatri. Det är frivilligt att delta i undersökningen och du har rätt att, när som helst avbryta ditt deltagande, men jag hoppas att du kan ställa upp för en intervju, eftersom din kunskap kan hjälpa mig att få svar på mina frågor. Du har rätt att vara anonym, men om du själv önskar får du gärna framträda med namn i vår uppsats, godkännande för detta sker skriftligen. Önskar du däremot att vara anonym garanteras detta, vilket innebär att du inte kommer att kunna identifieras under någon del av arbetet med uppsatsen. Jag behandlar dina uppgifter konfidentiellt, allt insamlat material förvaras på ett sådant sätt att utomstående inte kommer åt uppgifterna, samt att den inspelade intervjun förstörs efter utskrift.

Tack för att du deltar!

Om ni har frågor, kontakta mig gärna!

Mina Hindebo

Telefon

E-mail

Med vänlig hälsning

Mina Hindebo

Bilaga 2

Intervjuguide

Utbildning?

Anställning? Funktion på arbetsplatsen?

Tema 1 Flexibiliteten

Vad anser du om att fängelseförbudet har tagits bort?

Tror du att färre kommer att dömas till vård efter att fängelse förbudet tagits bort? Varför?

Tema 2 Straffvärdet

Vilket är viktigast, straffvärdet eller vårdbehovet?

Tema 3 Vårdbehovet

På vilket sätt tycker du att de rättspsykiatriska undersökningarna fungerar idag?

Vilka psykiskt sjuka personer ska inte dömas till vård? Exempel?

Tema 4 Självförovållande

Har självförovållat rus någon betydelse för vård eller fängelse?

Hur tror du att missbrukade psykiskt störda kommer att dömas efter lagändringen?

Tema 5 Framtiden

Hur ser du på framtiden för rättspsykiatri när det gäller antal som döms etc?

Skulle du vilja göra någon lagändring?

Övrigt att tillägga?